

Genéza prvého významu slova rasa: od koní k ľuďom

Milan Hrabovský

DOI: 10.21104/CL.2021.1.05

The Origin of the First Meaning of the Term “Race”: from Horses to Humans

Abstract

The study focuses on the etymology and origin of the meaning of the term “race”, which was first used with a reference to a herd of horses with excellent (riding) characteristics and went on to define human groups. Researchers examining the etymology of the word race have come up with three established hypotheses as to its origin: the “Arabic”, “Greek-Latin” and “French” hypotheses. Here, the focus is on the French hypothesis, since if the French hypothesis is applied, then the word “race” comes from the French *haras*, meaning “herd” (of horses) with “aristocratic”, “noble blood origin”. The original meaning of the term race referred to the quality of “blood” (“origin”) of a unique “herd” of horses or dogs. The term gradually began to be used for a “quality family” (caste) from a socially “noble” group of people (knights, bishops or king), who spoke of themselves in terms of aristocratic, noble, family origin, thus in the sense of a noble “bloodline”.

Key words

race, genealogy, *haras*, lineage, origin, etymology, racism

Contact

Mgr. Milan Hrabovský, PhD., Bratislava Policy Institute, Klariská 328/14, 811 03 Bratislava, Slovak Republic; e-mail: hrabovsky@bpi.sk

Jak citovat / How to cite

Hrabovský, Milan. 2021. Genéza prvého významu slova rasa: od koní k ľuďom. *Český lid* 108, 83–101. <https://doi.org/10.21104/CL.2021.1.05>

Úvod

Claude-Olivier Doron upozornil, že pri skúmaní etymológie a významu slova *rasa* je dôležité zacieliť výskum na tzv. *histoire épistémologique*, na výskum rozličných historických významov slova *rasa* (Doron 2018), pretože väčšina štúdií a analýz týkajúca sa pojmu *rasa* sa venuje skúmaniu tohto pojmu, aby pomocou neho objasnili (či sa pokúsili vysvetliť) vznik rasizmu (Hrabovský 2018). Podľa Dorona je nevyhnutné rozlišovať medzi (1) skúmaním epistemologickej histórie konkrétneho významu slova *rasa*, ktorý viedol k rasizmu, pričom význam slova *rasa* využitý v rasizme je *iba jeden z* množstva významov tohto slova; (2) skúmaním epistemologickej histórie odlišných významov slova *rasa*, ktoré sa objavili v histórii západnej civilizácie (Doron 2018: 479). Predkladaná štúdia sa zameria na bod (2), na etymológiu a vznik významu slova *rasa*, ktorý sa z jeho prvotného použitia na stádo koní s excelentnými (jazdnými) vlastnosťami využil na definovanie ľudských skupín.

Tri hypotézy

Etymologický výskum preukázal, že počas obdobia rokov 1200 až 1500 (Conze a Sommer 1994: 137; Hannaford 1996: 5) sa slovo *rasa* začleňuje do viacerých európskych jazykov. Slovo *rasa* sa objavuje v angličtine (*race*), francúzštine (*raza, raca*), v kastílskom jazyku (*raza*), portugálčine (*raça*), španielčine (*raza*), taliančine (*razza, raza*), nemčine (*reitz, reizze, rasse*) (Banton 2004: 333–334; Budil 2005: 1–167; Barnshaw 2008: 1091–1092; Smedley a Smedley 2012: 35–36). Medzi odborníkmi nepanuje zhoda, z ktorej jazykovej oblasti sa slovo *rasa* kreovalo (Voegelin 1998: 80; Smedley a Smedley 2012: 36). Napriek tomu odborný výskum, skúmajúci etymológiu slova *rasa*, dospel k viac-menej trom ustáleným hypotézam: k „arabskej“, „grécko-latin-skej“ a „francúzskej“ hypotéze. Podľa Voegelina vystopovať, aká hypotéza platí pri pôvode slova *rasa*, sa nám už asi nepodarí, čo však minimálne dokázateľné je, že slovo *rasa* pochádza z regiónu južnej Európy (1998: 82).

Arabská hypotéza

Slovo *rasa* môže pochádzať z arabského termínu *ra's, rás* (hlava, hlava dobytky, začiatok, pôvod) a príchod Arabov na Pyrenejský polostrov mohol vnieť *ra's, rás* do španielčiny. Táto hypotéza uvádza, že slovo *rasa* sa dostáva z arabského *ra's, rás* do španielskeho *raza*; z toho jazyka preniká do talianskeho *razza* a francúzskeho *race*, a následne do nemeckého *rasse* (Klein 1966: 1294; Burleigh a Wipermann 1991: 24; Stewart 1992: 365–366; Conze a Sommer 1994: 140; Hannaford 1996: 5; Smedley a Smedley 2012: 36).

Grécko-latinská hypotéza

Slovo *rasa* môže pochádzať z 15. storočia z latinského *ratio* (poriadok, systém, rozum, v akuzatívnej forme ako druh, trieda, rod, typ, rodina) alebo z gréckeho a neskôr latinského *radix* (vetva, koreň alebo generácia, pokolenie) (Valpy 1828: 392; Liddell a Scott 1901: 1355; Klein 1966: 1294; Chiarelli 1991: 7; Memmi 1992: 12; Smedley a Smedley 2012: 36; Budil 2013: 31–32). Slovo *radix* uvádza aj *L'Encyclopédie* (1751–1772) (Diderot a D'Alembert 1779: 202). Táto hypotéza odmieta arabský pôvod a tvrdí, že slovo *rasa* pochádza z latinského *radix* alebo *ratio* (Hiter 1822: 1038; Conze a Sommer 1994: 139; Liberman 2009).

Francúzska hypotéza

Haras

V roku 1959 objavil Gianfranco Contini, že talianske *razza* je prekladom pôvodného francúzskeho slova „*haras*“, avšak slovo „*haras*“ sa neobjavilo v odborných knihách, ale v slovníku chovateľov a nebolo používané na ľudí (Doron 2016: 44). Contini rovnako poukázal, že napríklad Dante používal slovo *razza* vždy len na zvieratá (Liberman 2009). Continiho objav potvrdil Charles de Miramon, ktorý zistil, že v jednom z prvých súhrnných francúzskych slovníkov od Jeana Nicota *Thresor de la langue française* (1606) sa rasou označovali konkrétne „typy“ koní a loveckých psov:

„*Rasa* [Race], vytvorená z genitívu latinského *radix*, cez synkopu strednej slabiky, znamená pôvod. Takto sa hovorí o ľuďoch, koňoch, psoch a iných zvieratách, že sú z dobrej alebo zlej rasy [...] A že rasa španielskych koní alebo rasa francúzskych loveckých psov pochádza z atď. Za rasu sa tiež pokladajú šľachta, sorta, druh. Du Fouilloux v jeho *Venerie* vysvetľuje, že Trójanania bežne lovili v ich lesoch s takouto rasou psov, ktoré keď objavili jeleňa, nepolavili v prenasledovaní, kým nebol mŕtvy; to znamená s takou šľachtou, sortou a druhom psov atď.“ (Nicot 1606; Miramon 2013: 200)

Jean Nicot ponúka vzácnu citáciu z francúzskej encyklopédie loveckých psov *Venerie* (1561), ktorá sa zaoberala rozličnými „rasami“ psov. Najstaršie použitie slova *rasa* na loveckých psov sa objavuje v básni od Jacquesa de Brézé s príznačným názvom *La chasse* (Lov), v ktorej ospevuje poľovačku (okolo roku 1481) na vysokú zver (Brézé 1858: 21; Miramon 2013: 201).

Jacques de Brézé využil vo svojej básni význam slova *rasa*, ktoré sa do francúzskeho jazyka dostáva prostredníctvom stredovekého kompendia

rímskej histórie *Li Fet des Romains* (Faits des Romains), spísaného približne medzi rokmi 1211–1223 (Vogel 1932: 213–214). Vo *Faits des Romains* sa objavuje popis Caesarovho koňa, ktorému sú pripísané excelentné vlastnosti, nakoľko pochádzal z „haras“ (Miramon 2013: 202). *Faits des Romains* bolo neskôr (v 13., 14. a 15. storočí) preložené do talianskeho *I fatti di Cesare* a slovo *haras* sa mení na *raza* (Banchi 1863: 276; Miramon 2013: 202). V roku 1934 objavil Louis-Fernand Flutre aj portugalský preklad *Vida y hechos de Cayo Julio Cesar* z 15. storočia (Flutre 1934: 88). *Haras* označoval súhrnný názov pre vyberané stádo, čriedu chovných koní a v tomto význame sa dostáva do francúzštiny (ako žrebčín, žrebčinec) (Flutre 1934: 202). O koňoch priamo hovorí aj jeden z významov slova *rasa* v *L'Encyclopédie* (1751–1772):

„[pri rase] sa hovorí o konkrétnych druhoch niektorých zvierat, hlavne koní [...] Ak chcete vytvoriť rasu, je potrebné si vybrať dobré kobyly. Kôň výbornej rasy je ten, ktorý pochádza z cudzieho koňa, známeho jeho znamenitosťou.“ (Diderot a D'Alembert 1779: 202)

Stádo, kde sa rodili kone s lepšími (požadovanými) vlastnosťami než v inom, bolo opisované aj ako „stádo“ s „aristokratickým“, „vznešeným“, „ušlachtilým“ pôvodom.

Na konci 15. storočia bol objavený extrakt z antických prác *Pro nobilitate* od neznámeho autora, ktorý obsahoval autentický fragment Plutarcha. Plutarchos v tomto fragmente prepojil vznešenú ušlachtilú krv [le sang noble] s ušlachtilosťou [noblesse] istých typov koní, psov, vín a olivových stromov, pričom tvrdil, že táto ušlachtilosť by mohla byť prenášaná cez semeno [semence]. V tomto fragmente Plutarchos významovo spojil „ušlachtilú dedičnú krv“ s kvalitnou rasou [race] koní a psov (Miramon 2008: 157–210).

Avšak v roku 1891 publikoval Jean-Jacques Salverda de Grave stredoveký francúzsky básnický román *Roman d'Énéas* (*Enéas*), ospevujúci príbeh Aeneasa (Eneas) po jeho úniku zo zničenej Tróje, ktorý bol napísaný okolo roku 1160, teda asi 60 rokov pred *Faits des Romains*. Vo verši 3937 sa objavuje slovo *haraz*, vo význame „stádo koní“ (Salverda de Grave 1983–1985: 3935–3937).¹ Takže niekde medzi rokmi 1160–1223 už malo slovo *haras/haraz* význam „nádherného“ („kvalitného“) stáda

1 „poutrels orient de Capadoce, qui n'ont mehaig, jale ne boce, d'un merveilleux haraz de mer, et molt sont legier a armer“ [„žriebätá z Kapadócie, ktoré nemajú omrzliny, kostné tumory, ani hrb, nádherné morské *haraz* („stáda“), a veľmi rýchlo skrotiteľné“]

koní. Ten význam slova *haras* sa využíval aj približne o 500 rokov neskôr, napríklad v jednom z *Ordonnance de Roy* (Nariadení Kráľa) z 15. júna 1751, v ktorom kráľ Ľudovít XV.

„[...] podľa nariadenia z 31. augusta 1718, vysvetlil jeho zámer ohľadom služby žrebčínov [Haras], pokiaľ ide o regióny Roussillon, Conflans, Cerdagne a Foix: Jeho Veličenstvo bolo informované, že je možné dodať najvýnosnejšie typy z týchto žrebčínov [haras] pre úspech v produkcii najlepších druhov koní [...]“ (Ordonnance 1751: 1–2).

Lignée, lignage

Približne v roku 1160 sa stretávame pravdepodobne s prvým (zaznamenaným) použitím slova *rasa* („haraz“), a to vo význame nádherného, najlepšieho stáda koní, pričom v tomto období (dosiaľ) nebola objavená žiadna zmienka o použití slova „haraz“ na ľudí. V 13., 14. a 15. storočí sa slovo *rasa* využíva na popis vznešeného, kvalitného stáda koní. Slovo *rasa* však nebolo synonymum slov „stádo“ či „črieda“, ale skôr synonymum *pôvodu* (genealógie) „stáda so vznešenou, ušlachtitou krvou“, slovo *rasa* popisovalo „stádo“, kde sa nachádzajú excelentné kone, pretože *pochádzajú* zo vznešenej, ušlachtelej krvi. Tomuto nádhernému, najlepšiemu stádu (koní) sa pripisovala „vznešená krv“ [le sang noble], a to z dôvodu, že „krv“ [sanguis] sa už v antickom Ríme považovala za „nosič“ vznešeného pôvodu či vznešenej rodovej línie (Miramon 2013: 208–209, 212). Prvotné použitie slova *rasa* teda neznamenalo „skupinu“, ale „*une entité généalogique*“ (genealogickú entitu) (Doron 2016: 9).

Pre zodpovedanie otázky, ako bolo možné, že sa slovo *rasa* „prenieslo“ zo zvierat (koní a psov) na ľudí, je dôležité ozrejmiť stredoveký kontext, v ktorom sa začína hovoriť o význame „pokrvnej rodovej línie“ [lignage, lineage] niektorých sociálnych skupín.

Až do 19. storočia – kedy sa objavuje Darwinova teória – definovali rôzne sociálne skupiny v Európe svoj pôvod (genealógiu) pod vplyvom Biblie, odkazom na jedného zo synov biblického Noeho: Jefet, Chám a Šém. Na tomto rozdelení postavil stredovek svoje chápanie sociálnych skupín: Jefet ako predchodca nobility, šľachty, aristokracie, Šém ako predchodca kňazov (neskôr semiti) a Chám ako predchodca nevoľníkov, otrokov (Braude 1997: 103–104). Podobne aj neskoršie rané nacionalistické reflexie rodiaciach sa národov legitimizovali svoj „rodokmeň“, odvolávaním sa na pôvod z jedného z týchto synov Noeho (Poliakov 1996: 7; Hoquet 2013: 1473). Ako píše Ivo T. Budil:

„Rozsiahle sofistikované genealogické stromy inšpirované antickými predlohami a čerpajúce zo starovekých a biblických legiend sa stali súčasťou západnej intelektuálnej tvorivosti až do devätnásteho storočia.“ (Budil 2013: 222)

Tento význam slova rasa (pôvod, genealógia) čerpal svoju autoritu z dejín – až do času mýtu –, pretože „kopanie“ v minulosti viedlo – v závislosti na interpretačnom kontexte (Biblia, Trója, Rím, Germáni, Kelti, Árijci, predok, jazyk, krv, pôda) – k „objavu“ prapôvodného „bodu nula“, ktorý „založil“ danú sociálnu kastu, klan, spoločenstvo a nakoniec národ. David Chao Castro a Marta Cendon Fernández upozorňujú, že

„[...] mýtický naratív, tak ako biblický naratív, umožňuje znovu sa vrátiť k slávnej minulosti národov a monarchií, a teda prináša nevyhnutnú záruku pre prežitie tejto veľkoleposti až do okamihu spísania tohto narátivu. Vzájomne previazané v histórii (viac vymyslené ako skutočné), mytológii a Biblii takto ponúkli svedectvá a predkov potrebných pre potvrdenie línií, kráľovských, ako aj šľachtických, a umožnili privilegovať pôvod a prestíž dynastie.“ (Castro a Fernández 2018: 195)

Naratív „vznešenej pokrvnej rodovej línie“ [lignage, lineage], ktorý využíval metafory „modrej krvi“, „aristokracie“, „nobility“, „vznešenosti“, „ušľachtilosti“, či až „dobrého mena“ (Diderot a D’Alembert: 1779: 202), sa rozvinul počas stredoveku a využíval mýty (grécka a latinská mytológia) a niektoré biblické pasáže, ale aj reálne historické udalosti, aby nimi potvrdil, že nárok na kralovanie vychádza z „kráľovskej línie“. Túto „metódu“ využívali v stredoveku rôzne „kráľovské“ dynastie v Európe (Castro a Fernández 2018: 195–196). Existujú aj hypotézy, že germánske slovo kráľ [könig] pochádza z indogermánskeho *gen* (narodiť sa): kráľ je osoba, ktorá sa „dobro narodila“, „má dobrý pôvod“, pochádza zo „slávnej rodiny“, takže právo vládnuť bolo „vpísané“ v „rodokmeni“ [généalogie] „kráľa“ (Dumezil 2015: 42). Následne sa tento vybájený mýticko-biblický naratív „vznešenej pokrvnej rodovej línie“ stával súčasťou oficiálnych „historických“ kroník, a navyše, keďže tento „vznešený pôvod“ údajne potvrdzovala aj Biblia, kráľovská línia [lignage royal] bola považovaná za „Bohom posvätenú“ (Castro a Fernández 2018: 196). Dôležité v tejto súvislosti bolo aj chápanie rodiny v 11. a 13. storočí, s poznámkou, že samotné slovo „rodina“ [familia] nebolo v tomto období vôbec používané. Chápanie rodiny v tomto období vychádzalo z konceptu príbuzenstva, príbuznosti, spojeného cez „pokrvnú rodovú líniu“ a popisovalo skôr *vzťahy* než uzavreté skupiny. Táto „po-

krvná rodová línia“ bola prekladaná latinským slovom *genus* (rod), ktoré vyjadrovalo, že daná žena alebo muž má vznešený, ušľachtilý či vynikajúci, slávny pôvod (Ariès a DUBY 1988: 85–119). „Rodinné“ línie boli „identifikovateľné“ cez rodové meno, predávané z generácie na generáciu, a cez cnosť predkov (*virtus*), ktorá prúdila „v krvi“ (Ariès a DUBY 1988: 85–119). Dominique Barthélemy uvádza príklad tohto prepojenia „krvi“ a „rodovej línie“ [lignage, lineage]:

„Kedy si nejaký muž zobral ženu z vyššej vrstvy, krv jeho rodovej línie [lineage] mohla byť zavlážená krvou kráľov, princov a grófov. Tento pravidelný prílev dobrej krvi nielen omladzoval rodinnú ušľachtilosť, ale zabezpečoval aj súdržnosť dominantnej triedy. Dobré manželstvá boli starostlivo zaznamenané v domácich rodokmeňoch.“ (in Ariès a DUBY 1988: 120)

Na tento význam slova rasa (prepojenie „pôvodu“, „krvi“ a „rodovej línie“) poukázala aj historička Arlette Jouanna, autorka rozsiahlej trojzväzkovej doktorskej práce *L'idée de race en France au XVIe siècle et au début du XVIIe siècle* (Idea rasy vo Francúzsku v 16. a na začiatku 17. storočia). Arlette Jouanna zdôraznila, že slovo rasa nemalo vo svojich začiatkoch etnický význam, ale význam pôvodu, rodokmeňa, línie, potomstva [lignée] (Jouanna 1975: 17). A práve tento význam slova rasa („vznešeného (po) krvného pôvodu“) začal byť používaný na stredoveké *sociálne* skupiny rytierov, lordov, barónov, až kráľov – teda sa obohatil významom morálnej a sociálnej ušľachtilosti (Miramon 2008: 157–210) – a mal tak vyjadriť ich sociálnu dominanciu nad skupinami bez tohto vznešeného „(po)krvného“ („rasového“) pôvodu (Jouanna 1975: 17).

V 16. a 17. storočí sa tento význam „vznešenej krvnej/rodovej línie“ stáva súčasťou významu pojmov ako *domus, familia, gentilitas, genus, propago, sanguis, soboles, stirps, progenies*, až do významu, pomocou ktorého bolo možné na začiatku 19. storočia povedať „*il vient d'une noble race*“ („pochádza z dobrej rasy“) (Conze a Sommer 1994: 138). Slovo rasa plnilo funkciu identifikácie sa s „kvalitným chovom“ či s „dedičnou krvou“. Prioritným kritériom zaradenia (sa) do príslušnej rasy teda *nebol* fyzický výzor, ale „príbuzenstvo“ („populácia“, „potomstvo“) majúce „kvalitný“, „vznešený“ alebo „nekvalitný“, „nevznešený“ rodokmeň (pôvod) (Banton 1979: 16–17).

Ak platí táto francúzska hypotéza – a pramene poukazujú na to, že táto hypotéza je obhájiteľná –, potom slovo *rasa* pochádza z francúzskeho *haras*, vo význame „stáda“ (koní) s „aristokratickým“, „vznešeným“, „ušľachtilým“ (po)krvným *pôvodom*. Navyše, tento význam slova *rasa* (vznešeného pôvodu, vznešenej krvi) umožnil začleniť rasu do „prírody“ („biológia“),

pretože „vznešená krv“ (rasa) sa prenášala z nejakých predkov na potomkov prostredníctvom *plodenia* (Tournier 1992: 105–107). Tak Antoine Furetière uvádza v roku 1690 v jeho *Dictionnaire*, že rasa je: „*Potomstvo* [Lignée], *generácia pokračujúca z otca k synovi: hovorí sa tak o predkoch a potomkoch*“ (Teyssseire 1992: 43).

Prvotný význam slova rasa nepopisoval fyzický výzor (sfarbenie kožného pigmentu, tvar lebky, farbu očí), ale *pôvod*, líniu, potomstvo alebo rodokmeň. Tento význam slova rasa vychádzal z myšlienky dlhej línie predkov, kde sa prenášala „vynikajúca kvalita“, ktorá ale nemusela nevyhnutne súvisieť s fyzickými (somatickými) vlastnosťami (Conze a Sommer 1994: 138). Rasa označovala isté „výnimočné kvality“ [qualités nobles], či „stav ušľachtilosti“ [l'ordre de noblesse], ktoré sa počas 16. a 17. storočia začali považovať za „zdedené“, teda sociálne nerovnosti za začali považovať za nerovnosti „od prírody“ [l'ordre naturel] (Jouanna 1975: 17).

Colette Guillaumin ponúka zhrnutie posunov týchto významov slova rasa: (1) rasa bola spočiatku aplikovaná len na „vznešené rodiny“, na „ušľachtilé, aristokratické“ rody a (2) bola „temporálnou“ kategóriou; rasa sa týkala pôvodu, genealógie, histórie a vyjadrovala tak „legálny“ status v spoločnosti; postupne sa ale rasa (2) začína používať na popis sociálnych skupín a stáva sa (3) „genetickou“ („hereditárnou“) kategóriou (Guillaumin 1972: 247).

Prenikanie slova rasa do európskych jazykov

Aj keď sú informácie o prenikaní slova rasa do európskych jazykov len kusé a približné, predsa len môžeme povedať, že najranejší význam slova rasa sa využíval vo význame pôvodu „dobrej krvi“, rodokmeňa, potomstva či „rodiny“. Prvotný význam slova rasa sa týkal *pôvodu* istého rodu/chovu/stáda koní (či psov), ktoré boli šľachtené pre ich *vznešený pôvod* („krv“) (Conze a Sommer 1994: 139).

Anglický jazyk

Michael Banton uvádza, že rasa, vo význame „ľudskej skupiny“, sa prvýkrát objavuje v anglickom jazyku v básni Williama Dunbara *The Dance of the Sevin Deidly Synnis* (1508) vo verši „*backbyttaris of sindry racis*“ („nactiutřhači“ rôznych rás) (Banton 1998: 17; Banton 2010: 129), ktorý bol skôr voľným popisom skupiny, podobne ako odkazoval John Bunyan v jeho *Pútnikovej ceste* na „rasu svätých“ (Smedley a Smedley 2012: 36). Ashley Montagu kladie dátum objavenia sa slova rasa v angličtine do neskoršieho obdobia: prvé použitie rasy v angličtine vo význame „pôvodu“ (rodokmeňa), pod-

Ľa neho zaviedol John Foxe v *The Book of Martyrs* (1570) v zmienke o „*the outward race & stock of Abraham*“ (vonkajšia rasa & pôvod/rod Abraháma) (Montagu 1965: 18).

Španielsky jazyk

Pokiaľ ide o španielsky jazyk, jeden z prvých španielskych slovníkov *Tesoro de la lengua castellana o española* (1611) spájal rasu (*raza*) na jednej strane s „kastou alebo kvalitou pravých koní“, no na druhej strane odkazoval aj na ľudí, hlavne v negatívnom význame, pretože rasou sa označoval maurský alebo židovský „pôvod“. Od roku 1391 prebiehali v Španielsku násilné konverzie židov, a týchto nových kresťanov podozrievali, že konvertovali len „naoko“. Títo noví kresťania, označení pejoratívnym slovom *marranos* („svine“), sa úspešne integrovali do spoločnosti, kde obsadili miesta v administratíve, armáde či na univerzitách. Z dôvodu pochybnosti o ich „čistote viery“ vydáva pápež Sixtus IV. v roku 1478 bulu *Exigit sincerae devotionis*, ktorá umožnila založenie inkvizície, spadajúcej priamo pod španielske kráľovstvo. Následne vrchný španielsky inkvizítor Torquemada použil „nástroj“ na zistenie „pravých kresťanov“, a to cez určovanie ich „čistej krvi“ [*limpieza de sangre*], čo inými slovami znamenalo určovanie ich pôvodu (*rodokmeňa, genealógie*). Každý kandidát na verejnú funkciu musel preukázať „čistotu“ svojej „krvi“ (svoj „pôvod“) späť do šiestej generácie. Dôraz na „čistotu krvi“ znamenal, že práve v krvi (v „rodokmeni“, v „pôvode“, v „biológii“ človeka) sa nachádza „skutočná“ povaha, sklony a charakter. Inkvizícia využila „genealogickú metódu“ *limpieza de sangre*, kde zisťovanie podľa „fyzického výzoru“ nezohrávalo významnejšiu rolu² (Fredrickson 2002: 32–36, 124; Szabó 2004: 249; Martínez 2008; Budil 2013: 265–266; Courtine-Denamy 2013: 1009–1011).

Kastílske slovo „*raza*“ sa najprv používalo na označenie choroby kopýt u koní, ale medzi chovateľmi sa presadilo vo význame rodokmeňa, *pôvodu*. David Nirenberg cituje populárny manuál pre chov koní, napísaný v roku 1430, ktorý radil, že „[...] *ten, kto chce mať dobrú rasu a kastu* [bona raça o casta] *koní, hľadá predovšetkým koňa alebo žrebca, ktorý je dobrý a krásny, a s dobrou srstou a kobyľu, ktorá je veľká a dobre stavaná, a s dobrou srstou*“ (2013: 248–249). Prenos „rasy“ ako synonyma „dobrého pôvodu“ („dobrej krvi“) kvalitného stáda koní na ľudí, umožňoval hovoriť aj o ľuďoch ako o „stáde“ či „chove“ s nejakým daným (po)krvným pôvodom (Smedley a Smedley 2012: 37–38). Básnik Alfonso Martínez de Toledo napísal v roku 1438:

2 Podobne aj rasistické zákony na americkom Juhu legislatívne zaviedli pravidlo „jednej kvapky krvi“ [one drop rule], ktoré malo určiť „neviditeľnú čiernosť“.

„[...] *dobrý muž dobrej rasy* [bueno e de buena raça] *sa vždy vracia k jeho pôvodu, kým mizerný muž, zlej rasy a zlého rodokmeňa* [de vil raça e linaje], *bez ohľadu na to, aký je mocný a bohatý, sa vždy vracia do hanebnosti, z ktorej pochádza*“ (Nirenberg 2013: 249–250).

David Nirenberg uzatvára:

„*V krátkosti, slová ako raza, casta a linaje (a ich variácie v rôznych iberských románskych jazykoch) boli už usadené v identifikovateľných biologických predstavách spojených so šľachtením a reprodukciou zvierat v prevej polovici pätnásteho storočia. Navyše, náhla a explicitná aplikácia tohto slovníka na židov sa chronologicky (1430) prekrývala s vynorením sa anti-converso ideológiou (už prítomná na príklade Alfonsa Martínez de Toledo), ktorá hľadala nové religiozne a diskriminačné kategórie a legitimizovala tieto kategórie ich naturalizovaním.*“ (2013: 252)

Nemecký jazyk

Voegelin uvádza, že tento význam slova rasa (pôvod, genealógia) sa dostáva do nemeckého jazyka z francúzskeho jazyka (Voegelin 1998: 84). Naopak Brunetto Chiarelli obhajoval grécko-latinskú hypotézu, pretože talianske *razza* sa podľa neho objavilo skôr než španielske *raza*, a to okolo roku 1400 v básni *Intelligenza* od, asi, Dina Compagniho. Brunetto Chiarelli datuje objavenie sa slova rasa v taliančine do 14. storočia, ktoré v tomto období označovalo dlhú *líniu* [linea] predkov a potomkov, najprv používanú na zvieratá. Význam slova *raza* odkazoval na pokrvnú líniu v zmysle latinského *linea sanguinis*, teda pokrvného rodu či pôvodu (Chiarelli 1991: 7).

Cestou, ktorou sa dostávajú významy slova rasa ako „pôvodu“, „reprodukcie“ či „rodovej línie“ už priamo cez slovo rasa do nemeckého jazyka, bol preklad latinského vydania knihy *De generis humani varietate nativa* (O vrodenej rozmanitosti ľudského rodu, 1775) od Johanna Friedricha Blumenbacha. V treťom vydaní z roku 1795 sa dva latinské termíny *varietas* a *gens* preložili nemeckým *race*. Kým v latinskom vydaní *varietas* odkazovala na „poddruh“ a *gens* na „rodové“ chápanie „ľudu“, tak v nemeckom vydaní sa napríklad veta „*varietates coloris gentilitiae*“ preložila ako „druhy farebných rás“ alebo veta „*facies gentilitia*“ ako „rasové tváre“ (Voegelin 1998: 86). Blumenbach, v nemeckom vydaní, delí ľudský druh (*Homo sapiens*) do „podskupín“, ktoré už neoznačuje pojmom *varietas*, ale pojmom *racen*. Prečo táto zmena? Blumenbach sa explicitne odvoláva na Immanuela Kanta a jeho rasovú kategorizáciu: „*Navyše, neviem, prečo noví naturalisti opisujúci*

ľudstvo, nepoužívajú stanovené definície od nášho veľkého Kanta. Pochybujem, že by sme mohli nájsť lepšie.“ (Blumenbach 1789: 259)

Nemecký slovník bratov Grimmovcov z roku 1893, podobne ako Voegelin, tvrdí, že slovo rasa [Rasse] sa dostáva do nemeckého jazyka z francúzskeho race. Slovo rasa definuje tento slovník ako „spoločný kmeň“:

„Medzi dedičnými odlišnosťami zvierat, ktoré patria k jednému kmeňu, sa nazývajú rasami tie, ktoré si [...] pri každej reprodukcii v dlhých rodových líniách zachovávajú znaky [...]. Pojem rasy zhrňa v prvom rade pojem spoločného kmeňa [eines gemeinschaftlichen Stammes], v druhom rade nevyhnutne dedičné vlastnosti klasických rozdielov medzi potomstvom.“ (Grimm a Grimm 1893)

Slovenský jazyk

Slovo rasa nie je pôvodné české alebo slovenské slovo, ale do týchto jazykov preniklo z iných jazykov. Kým české etymologické slovníky uvádzajú, že slovo rasa vchádza do češtiny z nemeckého *rasse*, poprípade francúzskeho *race* (Machek 1957: 509; Rejzek 2001: 528), slovenský etymologický slovník uvádza, že slovo rasa preberá slovenčina z francúzskeho *race*, ktoré vychádza z talianskeho *razza* (Králík 2016: 492).

Český aj slovenský jazyk prijal slovo rasa, a pokiaľ ide o jeho význam, Anton Bernolák definoval slovo „raca“ v jeho diele *Slowár Slowenský Česko-Latínsko-Ňemecko-Uherský* z roku 1825 ako „plemeno“ a slovo „plemeno“ ako „fetus, fetura, Frucht, fajt, fata“, pričom pri slove „plemeno“ udáva význam „caninum genus, Hundswuth“ (Bernolák 1825: IV.2683, III.2027), čím, pravdepodobne, stotožňoval „raca“ a „plemeno“ so zvieratami, hlavne psami, ale ešte nie s ľuďmi. O dvanásť rokov neskôr, v roku 1837, vydáva Pavol Jozef Šafárik *Slowanské starožitnosti*, kde slovo „plemená“ už priamo používa na označenie ľudských skupín. Pavol Jozef Šafárik pri jeho delení „plemien“ využil slovo „plémě“ ako *synonymum* slova rasa a tento krok odôvodnil odkazom na zahraničnú literatúru o rase, s ktorou bol evidentne dobre oboznámený (Šafárik 1869: 25). Možná hypotéza, prečo Pavol Jozef Šafárik použil slovo rasa na ľudí, je, že išlo o sčítaného intelektuála, ktorý sledoval vedeckú literatúru jeho čias a táto vedecká literatúra začala používať slovo rasa na ľudí. Šafárik sa pýta, ako sa rozšírilo celé ľudské pokolenie na rozličné „plemená“ [plemena], „kmene“ a „národy“. Pri odpovedaní na túto otázku by sme mali zobrať do úvahy tri hlavné stránky: *prírodnú* (skúma „postavu ľudskú a zloženie telesné“), *jazykovú* (skúma „jazyky, reči a nárečia, ktorýmiž se ľudstvo od seba delí“) a *dejinnú* (skúma „premeny, ktoré národové v obcovaní svém spoločným podnikli“). Pokiaľ ide o metódu

prírodnú, jedná sa o „přjrodozpyt“ skúmajúci tie telesné znaky (sú „okom viditeľné“), ktorými sa národy od seba odlišujú. Lenže podľa Šafaříka sú tieto rozdiely „nespočetné a nepatrné“, takže existuje len málo „čistých národov“, ktoré by svoje znaky nepomiešali s inými, a preto sa národy líšia „prírodnými znakmi“ len „nahrubo“. Z tohto dôvodu sa pri rozlišovaní národov musí zohľadniť ďalší znak, a to „krv“, „pôvod“ a „jazyk“. Národy hovoriace „pôvodnými jazykmi príbuznými“ sú vzájomne príbuzné, môžeme preto hovoriť, že „takpovediac z jednej krve pošli“. V tomto prípade, v zvláštnej jednote krvi, pôvodu a jazyka, hovorí Šafařík o „príbuznosti kmeňovej“ (Šafařík 1837: 23; Šafařík 1869: 32).

Na začiatku 20. storočia sa v slovenskom jazyku slovo rasa už bežne užívalo na označenie *pôvodu* ľudí, ako to môžeme vidieť v diele *Kotlín* (1901) od Svetozára Hurbana Vajanského: „*Gašpar Skladanský prvý raz videl Lejlu a bol očarováný. ‚Princesa!‘, podumal, žmúriac očami, ‚a to z drotárskej rasy! Kto by si to pomyslel.‘*“ (Vajanský 1901)

Význam slova rasa vo význame „plemena“ či „spoločného kmeňa“ prenikol aj do súčasnej slovenčiny. V *Slovníkovom portáli Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV* nachádzame definíciu pojmu rasa ako „skupinu ľudí s typickými telesnými znakmi“, „biologickú skupinu ľudí“; „skupinu ľudí“, ktorú slovníky nazývajú aj „sorta“ alebo „plemeno“, vyznačujúce sa istými fyzickými vlastnosťami (napr. farbou kože, vlasov, očí, tvarom lebky, stavbou tela a pod.), a taktiež „skupiny ľudí“ slovníky radia do farebných rás: biela, čierna, žltá rasa (SP JÚLŠ SAV 2020). Slovníky na *Slovníkovom portáli Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV* definujú slovo rasa ako „skupinu ľudí s typickými telesnými znakmi, plemeno: *biela, čierna, žltá rasa*“; „súhrn jedincov s tou istou stálou odchýlkou od druhu“; „súhrn pestovaných jednotlivcov, ktorí v rámci druhu majú spoločné vlastnosti“; „biologická skupina ľudí, podmienená historickým vývojom a vyznačujúca sa určitými nepodstatnými fyzickými vlastnosťami (napr. farbou kože, vlasov, očí, tvarom lebky, stavbou tela a pod.)“. Podľa slovníkov sú synonymami slova rasa: druh, odroda, sorta, plemeno, fajta (SP JÚLŠ SAV 2020). Všetky tieto definície spája, že rasu popisujú ako „(biologickú) skupinu ľudí“, ktorá vznikla „historickým vývojom“, ktorá sa vyznačuje istými spoločnými „fyzickými vlastnosťami“, predovšetkým farbou pleti. Slovníky implicitne predpokladajú, že rasa je vedecká kategória, ktorú môžeme bez problémov aplikovať na označenie ľudských skupín. Podobné presvedčenie – že rasa je neproblematická vedecká kategória – sa využíva aj v hesle „rasa“ na slovenskej Wikipédii.

Ak využijeme zdroje v českom jazyku, potom sa môžeme v *Antropologickom slovníku* prírodovedeckej fakulty Masarykovej univerzity dočítať o kritickom chápaní pojmu rasa. Rasa popisuje

„[...] rozdielne somatické vlastnosti používané ku kategorizácii veľkých skupín ľudí; tradičná taxonomická kategória slúžiaca k popisu biologickej rozmanitosti ľudských populácií na základe spoločne zdieľaných fenotypových znakov (farby pleti, štruktúry vlasov, rysy tváre a iné). Rasy sa údajne od seba líšia geografickým rozlíšením a zdieľanými biologickými znakmi, zdedenými po spoločných predkoch. Súčasná molekulárna genetika nepotvrdila existenciu relevantných rozdielov v genóme medzi ľudskými populáciami a spochybnila pojem rasy ako striktno oddelenej biologickej kategórie.“ (Malina 2009)

V tejto definícii, na rozdiel od slovenskej, dochádza k spochybneniu vedeckej validity pojmu rasa ako údajnej biologickej kategórie. A podobne kritická definícia pojmu rasa, na rozdiel od slovenskej Wikipédie, sa nachádza aj pod heslom „ľudská rasa“ v českej Wikipédii.

Prenos na ľudí

Či už ide o anglický, španielsky, francúzsky, taliansky alebo nemecký jazyk, medzi odborníkmi panuje vzácna zhoda, že prvotný význam slova rasa odkazoval na kvalitnú „krv“ („pôvod“) *špeciálneho* „stáda“ koní či psov a postupne sa začal používať na „kvalitný rod“ (kastu, „rodinu“) sociálne „vznešenej“ skupiny ľudí (rytieri, biskupi či králi), ktorá o sebe hovorila v termínoch aristokratického, ušľachtilého rodu, pôvodu, teda vo význame ušľachtilej „krvnej línie“ (Banton 1979: 17; Conze a Sommer 1994: 137; Hanaford 1996: 5; Budil 2013: 31–32; Stoczkowski 2013: 1479). Tento význam slova rasa sa, pravdepodobne, po prvýkrát objavuje v slovníku hospodárov, pestovateľov a chovateľov usilujúcich sa vyšľachtiť (vyselektovať) zvieratá s najlepšimi vlastnosťami (či už pre lov, alebo chovateľské účely). Audrey Smedley a Brian D. Smedley uvádzajú, že tento význam slova rasa, zdá sa, „*má dlhú históriu v ľudovej kultúre latinského sveta, ľudské pochopenie šľachtenia zvierat sa datuje do ranných agrárnych komunit*“ (Smedley a Smedley 2012: 37). Môžeme preto uvažovať aj o hypotéze, že prvotný význam slova rasa sa objavuje ako dôsledok chovateľských a šľachtiacich praktík, ktoré odrážali dobové *sociálno-kultúrne* preferencie hospodárov, pestovateľov a chovateľov zvierat (Smedley a Smedley 2012: 37). Následne sa tieto *sociálno-kultúrne* preferencie, spočiatku primárne aplikované na zvieratá, „odpútali“ od chovateľských a šľachtiacich praktík zvierat a použili sa na označenie *politicko-sociálnych* skupín [politisch-soziale Gruppenbezeichnung] (neskôr nazvaných „ľud“, „etnikum“ či „národ“) (Conze a Sommer 1994: 135). Slovo rasa sa objavuje v románskych jazykoch a jeho prvý význam bol spájaný s chovom (stádom) zvierat so špeciálnymi vlastnosťami, u ktorých bol dôležitý ich

pôvod. Postupne sa tento pôvod začal chápať nielen v pozitívnych, ale aj negatívnych súvislostiach. *Pozitívny* význam umožňoval vyčleniť niektoré podskupiny (*rýchle/ušlachtilé* kone, *rýchle/ušlachtilé* psy; neskôr aj rytierov či kráľov) z celej skupiny (kone, psy, ľudia). Toto vyčlenenie vychádzalo z „povýšenia“ niektorých vlastností, ktoré dané sociálno-kultúrne prostredie považovalo za „kvalitné“ („rýchlosť“, „dobrý pôvod“, „modrá krv“), a to prostredníctvom presvedčenia, že „kvalita“ týchto vlastností vychádza z kvalitného (po)krvného pôvodu. *Negatívny* význam naopak umožňoval vyčleniť niektoré podskupiny pre ich údajne negatívne vlastnosti, vzhľadom na preferencie daného sociálno-kultúrneho prostredia (Rubiés 2017: 33–81).

Pravdepodobné je, že slovo *rasa* sa postupne presadilo na definovanie *pôvodu* „skupiny“ kvalitných koní alebo loveckých psov a po prvýkrát sa použilo na ľudí v 15. storočí. Odkazovalo však na vágne charakteristiky nejakej významnejšej sociálnej skupiny ľudí. Spisovatelia v tomto období spájali *rasu* so vznešeným pôvodom či s istým privilegovaným sociálnym postavením (napríklad „*rasa*“ biskupov) (Kamín a Machalová 2003: 16; Banton 2004: 333).

Podľa inej hypotézy sa slovo *rasa* použilo na ľudské populácie počas 16. storočia v Anglicku (Barnshaw 2008: 1091) a postupne sa rozvíjalo na definovanie „skupiny ľudí spoločného zamestnania“ (1500), následne „generácia, pokolenie, kmeň“ (1560), až k „jednému z najväčších rozdelení ľudstva založených na fyzických znakoch“ (1774) (Harper 2001–2020). V anglickom jazyku sa následne pojem *rasa*, od 16. storočia, stal dôležitým identifikátorom, ktorý zdôrazňoval nadržanosť anglickej „*rasy*“ nad germánskou „*rasou*“, pričom využíval význam „pokrvného príbuzenstva“ (Barnshaw 2008: 1091; Watson 2008: 47–71). Nakoniec, ucelenejšia definícia pojmu *rasa* sa objavila v šiestom vydaní *Slovníka francúzskej Akadémie* (1835), kde sa *rasou* chápalo spoločenstvo ľudí žijúcich v tej istej zemi, podobné si fyzickým výzorom (Budil 2005: 41; Isaac 2006: 25). *Rasa* sa postupne začala chápať ako *skupina ľudí*, ktorá má spoločný *pôvod*, navonok identifikovateľný prostredníctvom fyzických (telesných) znakov.

„Národy a etniká“

Význam slova *rasa* ako *pôvodu* (genealógia) sa líšil od spoločnosti k spoločnosti, pretože rôzne sociálne skupiny, neskôr konštituujujúce sa ako „národy“ (či „etniká“), medzi sebou viedli spory, ktorá z nich má „ušlachtilejší/vznešenejší pôvod“. Tento význam slova *rasa* sa v ére nacionalizmu, kedy dochádzalo k vzniku národných štátov, využil pri „stvorení“ zdanlivo homogénnych kolektívov (nazvaných najprv „*rasami*“ a neskôr „*národmi*“

alebo „etnikami“), pretože umožňoval hovoriť o (údajne) starobyľých a dlhodobých jazykových, kultúrnych, či dokonca „pokrvných putách“. Následne, slovami Šloma Sanda, rôzni „konštruktéri minulosti“ či „intelektuálni sochári“, v snahe presadiť vymyslenú predstavu o „nepretržitých a lineárnych dejinách“ daného národa (či etnika), zapojili do svojich konštrukcií rôznorodé ľudové povesti, rozmanité folklórne prejavy a rozprávania o starých hrdinoch, a k týmto nesúrodým príbehom pripájali poznatky archeológie, histórie a antropológie, a pod ich rukami vznikala vysnívaná narácia o tisícročných, kontinuálnych a neprerušovaných dejinách entity, ktorú nazvali „národ“ (Sand 2009: 14–22, 62). Sila nacionalizmu sa ukazuje v tom, že – slovami Angeli Saini – Ľudia odmietajú byť „bežní“. Nacionalizmus ponúkol niektorým národom pocit, že pochádzajú z „veľkoleposti“, že ich „krv“, „genetika“ a „pôvod“ ich „obdarili“ „špeciálnymi vlastnosťami“, ktoré sa predávajú z generácie na generáciu (Saini 2019: 212).

Tieto rodiace sa „národné entity“ ale neboli považované za „Frankensteinove monštrum, poskladané z orgánov z rozličných zdrojov“, ale za prastarú, „spiacu“ kolektívnu entitu („rasu“), ktorej národní intelektuáli pomáhajú precitnúť, čo si nevyhnutne žiadalo vydolovať z minulosti údajný starobyľý „pôvod“ tejto kolektívnej entity (Sand 2009: 62). Postupne sa rasa začala obalovať širšími významami a symbolmi záväznej („pokrvnej“) minulosti či „vznešeného“ pôvodu, ktoré umožnili jednej „kolektívnej entite“, „presnejšie“ sa odlíšiť od inej „kolektívnej entity“, a tým nad ňou získať prevahu (Budil 2013: 10–14).

August 2020

Literatúra

- Ariès, Philippe. – Duby, Georges (eds.). 1988. *A History of Private Life: II. Revelations of the Medieval World*. Cambridge – Massachusetts – London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Banchi, Luciano. 1863. *I fatti di Cesare*. Bologna: Presso Caetano Romagnoli.
- Banton, Michael. 1979. The Idea of Race and the Concept of Race. In: Verma, Gajendra K. – Bagley, Christopher (eds.): *Race, Education and Identity*. New York: MacMillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-16037-2_2
- Banton, Michael. 1998. *Racial Theories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Banton, Michael. 2004. Race: As Classification. In: Cashmore, Ernest (ed.): *Encyclopedia of Race and Ethnic Studies*. London – New York: Routledge: 333–334.

- Banton, Michael. 2010. The Vertical and Horizontal Dimensions of the Word Race. *Ethnicities* 10, 1: 127–149.
- Barnshaw, John. 2008. Race. In: Schaefer, Richard T. (ed.): *Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Society*. California: SAGE Publications: 1091–1092.
- Bernolák, Anton. 1825. *Slowár Slowenský Češko-Latínsko-Ňemecko-Uherský: Seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum. Tomus I.-V.* Budae: Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae.
- Blumenbach, Johann Friedrich. 1798. *Über die natürlichen Verschiedenheiten im Menschengeschlechte*. Leipzig: Breitkopf und Härtel.
- Braude, Benjamin. 1997. The Sons of Noah and the Construction of Ethnic and geographical Identities in the Medieval and Early Modern Periods. *The William and Mary Quarterly* 54, 1: 103–142.
- Brézé, Jacques. 1858. *Le Livre de la chasse du grand seneschal de Normandye et les ditz du bon chien Souillard qui fut au roy Louis de France, XIe de ce nom*. Paris: Auguste Aubry.
- Budil, Ivo T. 2005. Zrození moderní rasové teorie: Život a dílo Victora Courteta. In: Malina, Jaroslav (ed.): *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie* (26). Brno: Nadace Universitas: 1–167.
- Budil, Ivo T. 2013. *Úsvit rasismu*. Praha: Triton.
- Burleigh, Michael – Wippermann, Wolfgang. 1991. *The Racial State: Germany 1933–1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conze, Werner – Sommer, Antje. 1994. Rasse. In: Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhart (eds.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-soziale Sprache in Deutschland, Band 5. Pro – Soz.* Stuttgart: Klett-Cotta: 135–178.
- Courtine-Denamy, Sylvie. 2013. Limpieza de sangre. In: Taguieff, Pierre-André (éd.): *Dictionnaire historique et critique du racisme*. Paris: Presses Universitaires de France – PUF: 1009–1011.
- Diderot, Denis – D’Alembert, Jean. 1779. *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. Tome vingt-huitième. 3ème édition. Genève: Chez Jean-Léonard Pellet; A Neufchatel: Chez la Société Typographique.
- Doron, Claude-Olivier. 2016. *L’homme altéré. Races et dégénérescence (XVIIe-XIXe Siècles)*. Paris: Champ Vallon.
- Doron, Claude-Olivier. 2018. Historie épistémologique et histoire politique de la race. *Archives de Philosophie* 3, 81: 477–499.
- Dumezil, Bruno. 2015. Les ruptures dynastiques dans les royaumes barbares (V-VIIe siècles). In: Sabate, Flocel. (ed.): *Ruptura i legitimació dinàstica a l’Edat Mitjana*. Lleida: Pagès: 41–58.
- Flutre, Louis-Fernand. 1934. Une traduction portugaise des Faits des Romains. *Romania* 60: 88–94.

- Fredrickson, George M. 2002. *Racism: A Short History*. Princeton: Princeton University Press.
- Grimm, Jacob – Grimm, Wilhelm. 1893. *Deutsches Wörterbuch* [online]. Band: 14 VIII Wortgrenzen. Leipzig: Verlag von S. Hierzel. [2020-01-07]. Dostupné na: <http://dwb.uni-trier.de/de/>.
- Guillaumin, Colette. 1972. Caractères spécifiques de l'idéologie raciste. *Cahiers Internationaux de Sociologie* 53 : 247–274.
- Hannaford, Ivan. 1996. *Race: The History of an Idea in the West*. Baltimore – London: The John Hopkins Press.
- Harper, Douglas. 2001–2020. *Online Etymology Dictionary* [online]. [2020-01-10]. Dostupné na: <http://www.etymonline.com/>.
- Hiter, Walter. 1822. *Etymologicon universale*. Cambridge: University Press
- Hoquet, Thierry. 2013. Race (Biologie). In: Taguieff, Pierre-André. (éd.): *Dictionnaire historique et critique du racisme*. Paris: Press Universitaires de France: 1473–1479.
- Castro, David C. – Fernández, Marta C. 2018. Les origines des lignages royaux et nobiliaires (Castille, XIIIe-XIVe siècle). In: Fournès, Ghislaine – Prot, Frédéric (eds.): *Idées reçues et stéréotypes dans l'Espagne médiévale et moderne*. Paris: Honoré Champion: 195–228.
- Chiarelli, Brunetto. 1991. *Razza umana: Storia e biologia*. S. Domenico, Fiesole: Cultura della pace.
- Isaac, Benjamin. 2006. *The Invention of Racism in Classical Antiquity*. Princeton – Oxford: Princeton University Press.
- Jouanna, Arlette. 1975. L'idée de race en France au XVIIe et au début du XVIIIe siècle. *Bulletin de l'Association d'étude sur l'humanisme, la réforme et la renaissance* 2: 17–19.
- Kamín, Tomáš – Machalová, Tatiana. 2003. *Kritika rasy a rasismu*. Brno: Masarykova univerzita.
- Klein, Ernest. 1966. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Volume I. Amsterdam – London – New York: Elsevier.
- Králik, Ľubor. 2016. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: VEDA.
- Lieberman, Anatoly. 2009. The Oxford Etymologist Looks at Race, Class and Sex (but not Gender), or, Beating a Willing Horse. *OUPblog* [online]. [2020-01-11]. Dostupné na: <https://blog.oup.com/2009/04/race-2/>.
- Liddell, George. H. – Scott, Robert. 1901. *A Greek-English Lexicon*. Eight Edition. New York – Chicago – Cincinnati: American Book Company.
- Machek, Václav. 1957. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Československá Akademie věd.
- Malina, Jaroslav a kol. 2009. Rasa. In: *Antropologický slovník* [online]. Brno: Ústav antropologie Přírodovědecká fakulta MU [2020-01-11].

- Dostupné na: <https://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/slovník.html>.
- Martínez, María Elena. 2008. *Genealogical Fictions: Limpieza de Sangre, Religion, and Gender in Colonial Mexico*. California, Stanford: Stanford University Press.
- Memmi, Albert. 1992. *Rassismus*. Hamburg: Europäische Verlagsanstalt.
- Miramon, Charles. 2008. Aux origines de la noblesse et des princes du sang. France et Angleterre au xive siècle. In: Lugt, Maaïke – Miramon, Charles (eds.): *L'hérédité entre Moyen Âge et époque moderne : perspectives historiques, études réunies*. Firenze: Sismel Edizioni del Galuzzo: 157–210.
- Miramon, Charles. 2013. Noble dogs, noble blood: the invention of the concept of race in the late Middle Ages. In: Eliav-Feldon, Miriam – Isaac, Benjamin – Ziegler, Joseph (eds.): *The Origins of Racism in the West*. New York: Cambridge University Press: 200–216.
- Montagu, Ashley. 1965. *The Idea of Race*. Lincoln, Neb.: University of Nebraska Press.
- Nicot, Jean. 1606. Thresor de la langue française. *The ARTFL Project*. Dictionnaires d'autrefois [online]. [2020-02-09]. Dostupné na: <http://atilf.atilf.fr>.
- Nirenberg, David. 2013. Was there race before modernity? The example of 'Jewish' blood in late medieval Spain. In: Eliav-Feldon, Miriam – Isaac, Benjamin – Ziegler, Joseph (eds.): *The Origins of Racism in the West*. New York: Cambridge University Press: 248–249.
- Ordonnance de Roy, Concernant les Haras du Roussillon*. 1751. Paris: De L'imprimerie Royale.
- Poliakov, Léon. 1996. *The Aryan Myth. A History of Racist and Nationalistic Ideas in Europe*. New York: Barnes & Noble.
- Rejzek, Jiří. 2001. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.
- Rubiés, Joan-Pau. 2017. Were Early Modern Europeans Racist? In: Morris-Reich, Amos – Rupnow, Dirk (eds.): *Ideas of 'Race' in the History of the Humanities*. New York: Palgrave Macmillan: 33–81.
- Saini, Angela. 2019. *Superior. The Return of Race Science*. London: 4th Estate.
- Salverda de Grave, Jean-Jacques (éd.). 1985. *Enéas: roman du XIIIe siècle. Tome 1, Vers 1-5998*. Paris: Librairie Honoré Champion.
- Sand, Shlomo. 2009. *The Invention of the Jewish People*. London – New York: Verso.
- SP JÚLŠ SAV Slovníkový portál Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. 2020 [online]. [2020-01-01]. Dostupné na: <http://slovníky.juls.savba.sk>.
- Smedley, Audrey – Smedley, Brian D. 2012. *Race in North America*. Boulder: Westview Press.

- Stewart, J. Devin. 1992. The disputed etymology of spanish “res”. *Romanische Forschungen* 104: 365–379.
- Stoczkowski, Wiktor. 2013. Race (Histoire). In: Taguieff, Pierre-ndréA. (éd.): *Dictionnaire historique et critique du racisme*. Paris: Presses Universitaires de France – PUF: 1479–1484.
- Szabó, Miloslav. 2004. *Boh v ofsajde*. Bratislava: Kalligram.
- Šafařík, Pavel Josef. 1869. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Zweiter Abdruck. Prag: Verlag von Friedrich Tempsky.
- Šafařík, Pavel Josef. 1837. *Slowanské starožitnosti*. Praha: Tiskem Jana Spurného.
- Teysseire, Daniel. 1992. De l’usage historico-politique de race entre 1680 et 1820 et de sa transformation. *Mots* 33: 43–52.
- Tournier, Maurice. 1992. “Race”, un mot qui a perdu la raison. *Mots* 32: 105–107.
- Vajanský, Svetozár Hurban. 1901. *Kotlín* [online]. [2020-01-01]. Dostupné na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/384/Vajansky_Kotlin-Cast-druha/7#ixzz5oMm2Qwqt.
- Valpy, Francis Edward J. 1828. *An Etymological Dictionary of the Latin Dictionary*. London: Printed by A. J. Valpy.
- Voegelin, Eric. 1998. *The History of the Race Idea. From Ray to Carus*. The Collected Works of Eric Voegelin. Volume 3. Baton Rouge: Louisiana State University Press.
- Vogel, Kornelis Sneyders de. 1932. La date de la composition des *Faits des Romains*. *Neophilologus* 17, 1: 213–214.
- Watson, Ritchie Devon jr. 2008. *Normans and Saxons. Southern Race Mythology and the Intellectual History of the American Civil War*. Louisiana: Louisiana State University Press.